

KOLEKTIVIZACIJA SELA U SREZU GRAČANICA U PERIODU 1945.–1953. GODINE

Dr. sc. Izet Šabotić, doc.

ABSTRAKT: U RADU SU DATE NEKE ZNAČAJNE KARAKTERISTIKE kolektivizacije sela u srezu Gračanica u vremenu od 1945. do 1953. godine. Proces kolektivizacije posmatran je u kontekstu posebnih historijskih zbivanja vezanih za početnu fazu izgradnje socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa nakon Drugog svjetskog rata. Ovim radom pokušat će se rasvijetliti neke posebnosti vezane za kolektivizaciju sela, sa značajnim brojem važnih detalja i momenata, opravdanih i neopravdanih razloga i motiva, uspjeha i poteškoća sa kojima su se susretale Seljačke radne zadruge (SRZ-e) na području sreza Gračanica u vremenskom periodu koji je bogat brojnim događajima i različitim pojavama i procesima. **Ključne riječi:** srez Gračanica, Seljačke radne zadruge, zadrugarstvo, zadruga, okućnica, kolektivizacija, poljoprivredni radovi, otkup, Komisija za selo, agrarne mjere, reorganizacija, likvidacija, skupština SRZ-a, upravni odbor SRZ-a.

UVODNE NAZNAKE

Odmah po završetku Drugog svjetskog rata u bosanskohercegovačkom selu zavladao je glad. U takvim okolnostima novi organi državne vlasti donijeli su niz privrednih i društvenih mjera o agraru. Ratne posljedice su bile ogromne po agrar i selo i one su iziskivale brzo i sveobuhvatno prevazilaženje. Posebno važan zadatak nove vlasti bio je obezbjeđenje uslova ishrane stanovništva. U skladu s tim, u oblasti agrarne politike, značajno mjesto zauzimalo je zemljoradničko zadrugarstvo, podržano i forsirano od strane partije i države,

s ciljem ujedinjenja svih oblasti privređivanja na selu. Zamisao je bila da se preko zadruga općeg tipa seljaci postepeno uvedu u sistem kolektivnih oblika rada na selu. Iz tog razloga, nova vlast i KPJ insistirali su na oživljavanju starih i osnivanju novih zadruga, kako bi se ublažila postojeća kriza u oblasti ishrane stanovništva. Podrška osnivanju zadruga data je i od strane Vlade NR Bosne i Hercegovine, koja je uputila Uputstvo u vidu direktive za održavanje konferencija “svih zadrugarskih radnika i prijatelja zadrugarstva”.¹ Uputstvo je bilo upućeno svim okružnim i sreskim narodnim odborima, s ciljem da se održe sreske konferencije i izaberu akcioni zadrugarski odbori od najsposobnijih i najagilnijih zadrugarskih radnika. Cjelokupan sistem osnivanja i uređenja zadrugarske politike bio je povjeren sreskim narodnim odborima.

U skladu sa interesima države, već u 1946. godini dolazi do ekspanzije razvoja zemljoradničkih zadruga općeg tipa na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, što je rezultiralo osnivanjem 882 zadruga.² Zemljoradničke zadruge su u periodu od 1945. do 1948. godine prošle kroz brojne poteškoće koje su se odnosile na tešku materijalnu situaciju, nedostatak stručnih kadrova, nepravilno shvatanje zadrugarstva od strane seljaka, nepravilnost poslovanja i kreditiranja zadruga, kao i djelovanje “antizadrugarskih” elemenata. No, i pored brojnih nedostataka i manjkavosti, zadruge općeg tipa su u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata odigrale značajnu ulogu u saniranju brojnih problema kojima je bilo opterećeno bosanskohercegovačko selo. Razvojem zadruga općeg tipa došlo je do mobilizacije siromašnog i dijelom srednje imućnog seljaka.

1 Vera Kržišnik – Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske krajine 1945.–1948.*, (dalje: V. Kržišnik – Bukić, *Politika KPJ...*), Banjaluka 1988, str. 229.

2 V. Kržišnik – Bukić, *Politika KPJ...*, str. 231. Arhiv Bosne i Hercegovine, (dalje: A BiH), fond: Glavni zadrugarski savez, (dalje: GZS), dok: 28/46, (Izvjestaj o stanju zadrugarstva u 1946. godini).

Pored zadruga općeg tipa, važan faktor razvoja i “preobražaja sela”, nakon Drugog svjetskog rata, trebao je da bude proces kolektivizacije, po uzoru na kolektivizaciju provedenu u SSSR-a. Ovo iz razloga, što se pitanje poljoprivrede i sela ispoljavalo kao veoma složen i aktualan problem u Bosni i Hercegovini i cijeloj tadašnjoj državi. Dodatni motiv isticanju seljačkog pitanja bila je privrženost seljaka selu i važnost njegove uloge koju je imao u toku NOR-a. Te okolnosti su uticale da KPJ i nova narodna vlast, agrarno pitanje rješavaju na poseban način, provođenjem niza državnih mjera poput: agrarne reforme i kolonizacije sela, likvidiranja veleposjeda i ograničenja zemljišnog maksimuma gazdinstava individualnog zemljoposjednika, stvarajući uslove da se putem kolektivizacije izvrši “socijalistički preobražaj sela”. Poslijeratno stanje u zemlji nametalo je potrebu poduzimanja konkretnih mjera u razvoju zadrugarstva kroz različite oblike, s ciljem razvoja poljoprivredne proizvodnje i obezbjeđenja neophodnih količina hrane. Uporedo sa tim aktivnostima i mjerama, KPJ i nova vlast, inicirale su osnivanje seljačkih radnih zadruga.

Polazne osnove za osnivanje takvih zadrugarskih organizacija davali su savezni i republički zakoni o agrarnoj reformi i kolonizaciji³ i drugi propisi,⁴ kojima je utvrđeno da

3 Osnovni zakon o zadrugama (“Sl. list FNRJ”, br. 59/46), Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji u DFJ („Sl. list DFJ”, br. 64/45), Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Bosni i Hercegovini donijet je 5. januara 1946. godine (“Sl. list NR BiH”, br. 2/46), Uredba o načinu osnivanja zadruga (“Sl. list NR BiH”, br. 5/47), Opšta uputstva za osnivanje i poslovanje seljačkih radnih zadruga, koje je donijela Komisija za zadrugarstvo Privrednog savjeta FNRJ, od 19. februara 1946. godine, Ugledna pravila za seljačke radne zadruge, donijeta su od strane Ministarstva poljoprivrede i šumarstva FNRJ, 25. februara 1946. godine.

4 Proces osnivanja SRZ pojednostavljen je donošenjem Općeg uputstva za osnivanje i poslovanje seljačkih radnih zadruga, od strane Komisije za zadrugarstvo pri Privrednom savjetu FNRJ, 19. februara 1946. godine i Ugledna pravila za seljačke radne zadruge, donesena od strane Ministarstva poljoprivrede i šumarstva FNRJ,

agrarni subjekti mogu organizirati zajedničku obradu zemlje putem osnivanja seljačkih radnih zadruga na selu. Značajan podsticaj njihovom osnivanju, pored pravne osnove, izravno je dolazio iz najviših organa KPJ, kao i od tadašnjih masovnih organizacija (kao što je bio Narodni front i dr.), a što je sve značajno praćeno i od strane štampe.

U takvim okolnostima, uz širenje propagande, da se seljačke zadruge osnivaju po uzoru na one u Sovjetskom Savezu, u Bosni i Hercegovini, taj se proces otvara već krajem 1945. i početkom 1946. godine. Prve SRZ-e osnivaju se u ustaničkim mjestima, uključivanjem pretežno siromašnih seljaka i bezzemljaša, unošenjem u zadrugu sopstvene zemlje i dijela zemlje dobijene od strane države. U početnoj fazi kolektivizacije sela pristupalo se veoma oprezno iz razloga što za takav proces nisu postojali optimalni uslovi za stvaranje kolektivne poljoprivredne organizacije. Osnivanje SRZ-a u prvoj poslijeratnoj godini u Bosni i Hercegovini bilo je neznatno, tako da je do kraja 1946. godine na širem tuzlanskom području, kojem je pripadao i srez Gračanica, osnovano svega 11 SRZ-a. Osnivanje SRZ-a nije vršeno ravnomjerno po teritorijalnom principu, kao što je to bio slučaj sa zadrugama općeg tipa. Tako je bilo i na širem tuzlanskom području na kojem su se seljačke radne zadruge uglavnom osnivale u žitorodnoj Posavini i Semberiji. Sve do 1948. godine u Bosni i Hercegovini razvoj SRZ-a bio je neznatan, osnovano je svega 118 SRZ.⁵ U tom periodu bili su izraženi brojni problemi, prije svega vezani za ekonomsku neodrživost zadruga, što je u dobroj mjeri uticalo na određenu distanciranost nekih seljačkih kategorija od uključivanja u SRZ-e.

Do masovne kolektivizacije sela u Bosni i Hercegovini doći će nakon Drugog plenuma CK KPJ,⁶ kada će odgovornost za razvoj

SRZ-a preuzeti sreska rukovodstva KPJ, sreski narodni odbori i sreski zadrugni savezi. Stavovi spomenutog plenuma KPJ brzo su preneseni na niže razine, što je, zapravo, otvorilo i ubrzalo proces masovne kolektivizacije sela. Tako je bilo i na području sreza Gračanica.

RAZVOJ SELJAČKOG ZADRUGARSTVA U SREZU GRAČANICA

Od 1945. do kraja 1948. godine, nemamo značajnije rezultate na planu razvoja kolektivizacije na području sreza Gračanica. U tom periodu, prema postojećim podacima, osnovane su svega dvije SRZ-e i to: SRZ "Ozren"⁷ iz Petrova Sela i SRZ "Ismet Ka-

lektivizacije i razvoja sela uopće i utvrđeni osnovni ciljevi i zadaci:

„da država pruži daleko veću pomoć SRZ u njihovoj borbi za kapitalnu izgradnju, nabavku stoke, inventara i poljoprivrednih mašina neophodnih za organizaciju poljoprivrednih radova;

pružiti pomoć SRZ-a, kako bi maksimalno iskoristile postojeća sredstva i ljudstvo, na boljoj organizaciji poljoprivredne proizvodnje, te boljoj iskorištenosti lokalnih resursa;

država treba da ima više razumijevanja za kolektivizaciju sela, ne smije da svojim kreditima previše opterećuje zadruge. SRZ-i je neophodna svestrana pomoć države, potrebno je da državni i partijski rukovodioci shvate da je neophodno investirati u SRZ-i, jer tim investicijama se investira u socijalistički preobražaj sela; insistirano je na stvaranju svih uslova i obezbjeđenju sistema ličnog snabdijevanja zadrugara, na način da oni budu zainteresirani da zadruga svoje proizvode što više prodaje državi”.

7 Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), f: Sreski narodni odbor Gračanica (dalje: SNO G), k-96, dok. 14748/47. (Odjeljenje za zadrugarstvo pri Ministarstvu poljoprivrede Narodne Republike Bosne i Hercegovine je 11. novembra 1947. godine, na osnovu čl. 6 stav. 4. Osnovnog zakona o zadrugama, donijelo je odluku kojom se odobrava osnivanje SRZ-e „Ozren” u Petrovom selu, srez Gračanica. U ovoj Odluci navedeno je da je 26 domaćinstava iz Petrova Sela podnijelo prijave Ministarstvu poljoprivrede za osnivanje ove SRZ-e. U SRZ-u ušlo je 138 članova domaćinstava, unijeto zemljište u površini od 83,2 ha, te krupna i sitna stoka i sav njihov mrtvi poljoprivredni inventar.

25. februara 1946. godine.

5 A BiH, f: GZS, dok. 2/46.

6 Na Drugom plenumu KPJ, održanom krajem januara 1949. godine, oštro je postavljeno pitanje dalje ko-

petanović” iz Velike Brijesnice.⁸ Do ubrzanja kolektivizacije i osnivanja SRZ-a i ovdje dolazi od početka 1949. godine, kada su poduzete šire političke i druge aktivnosti koje su rezultirale znatnim uvećanjem broja SRZ-a.⁹ Taj proces se odvijao pod parolom omasovljenje SRZ-a po svaku cijenu, pri čemu se vrlo često odstupalo od temeljnih načela kolektivizacije sela, što je uzrokovalo mnogobrojne probleme koji su se prije svega očitavali kroz otkupnu i poreznu politiku, zemljišnu rentu, organizacione probleme, agrarnu prenaseljenost i druge negativne pojave. Tako je do 3. oktobra 1949. godine na području sreza Gračanica osnovano ukupno pet, a do kraja godine planirano osnivanje još 15 SRZ-a.¹⁰

Pojačana agitacija i provedene aktivnosti, rezultirale su da se na području ovoga sreza u oktobru 1949. godine formiraju dvije nove SRZ-e i to: SRZ “Tošo Vujasinović” u Bopljanici (sa 24 učlanjena domaćinstava) i SRZ „Kupres” u Doborovcima (sa 15 učlanjenih domaćinstava). Narod ovih sela je sagradio proizvodne štale za smještaj stoke. Tih dana u srezu Gračanica je osnovano i 13 inicijativnih odbora za osnivanje SRZ-a, kojima su se prijavila 134 domaćinstva, dok su 22 domaćinstva pristupila u već ranije formirane SRZ-e.¹¹

Za uspješnije provođenje procesa kolektivizacije pri sreskim komitetima KPJ formirane su komisije za selo, koje su u svom sastavu imale predsjednika, sekretara i tri instruktora. Članovi komisije i instruktori su bili zaduženi po sektorima rada, učestvovali su u izvršavanju zadataka na terenu, kao što su: proljetna sjetva, uključivanje radne

snage u izvršenje plana otkupa, agitacija i dr. Bili su obavezni redovno podnositi izvještaj o stanju na terenu. Kontrolisali su rad SRZ-a, a vrlo često prisustvovali i konferencijama i sjednicama SRZ-a i na taj način prenosili dobijene zadatke od strane partije na rukovodstvo zadruga. Povjereništva za poljoprivredu i komisije za selo, zajedno sa osnovnim partijskim organizacijama pri SRZ-a, otvarali su brojna pitanja koja su se ticala organizacionih aktivnosti SRZ-a.¹² Partijske organizacije pri SZR-a, pružale su svestranu pomoć njihovim rukovodstvima u rješavanju mnogobrojnih problema članstva. Koliko se procesu kolektivizacije sela na području sreza Gračanica, posvećivala pažnja, pokazuju brojne aktivnosti provedene od strane političkih i izvršnih struktura ovoga sreza. Tako je početkom oktobra 1949. godine u Gračanici održana Konferencija zadrugara (SRZ-a i zadruga općeg tipa). Na konferenciji se govorilo o značaju i važnosti sprovođenja u život odluka Drugog plenuma CK KPJ.¹³ Agitacija, elan, polet i podrška narodne vlasti, doprinijele su da se jesenja sjetva na području ovoga sreza uspješno završi do 12. novembra 1949. godine, a prva je svoj plan ostvarila SRZ-a “Ismet Kapetanović” iz Brijesnice.¹⁴

Pomoć SRZ-a posebno je bila vidljiva na planu agitacije i propagande, koja se provodila na selu, a putem prerađivanja i tumačenja marksističke literature i štampe, koja se prezentovala na kružocima, kojih je na području Gračaničkog sreza u prvoj polovini 1949. godine bilo 48 sa 685 članova partije i

12 ATK, f: Sreski komitet Komunističke partije Bosne i Hercegovine Gračanica, (dalje: SK BiH Gračanica), s-Ic, dok: 64/50.

13 FS, br.226, od 03.10.1949. godine., str. 1. (Na Konferenciji je govorio Šeslak Đoko, član Izvršnog odbora Oblasnog narodnog odbora Tuzlanske oblasti, gdje je ukazao na značaj kolektivizacije sela. Na Konferenciji su zadrugari zakazali međusobno takmičenje „po pitanju” jesenje sjetve i kapitalne izgradnje. Na Konferenciji su izabrani delegati za zemaljsku konferenciju seljaka zadrugara).

14 FS, br. 233, od 29. novembra 1949. godine, str. 4. (U jesenjoj sjetvi u Gračaničkom srezu prednjače SRZ-e).

8 ATK, f: SNO G, k-102, dok: 18/50 (U ove dvije SRZ-e bilo je uključeno 50 domaćinstava, 248 njihovih članova, 235,16 ha zemlje, te 258 komada krupne i sitne stoke).

9 Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu—Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, (dalje: H. Kamberović, *Prema modernom društvu*), Tešanj 2000., str. 90.

10 *Front slobode* (dalje: FS), br. 226, od 03.10.1949. godine, str. 1.

11 FS, br. 226, od 03.10.1949. godine, str. 1.

frontovaca. Pored kružoka, bile su oformljene i čitalačke grupe, njih 273, na kojima se isključivo iščitavala štampa. Pored toga, na selu su se prezentovale i sedmične informacije na kojima su učestvovali i zadrugari i nezadrugari na kojima se pretresala politička organizacija u dotičnoj osnovnoj organizaciji. Propagandne aktivnosti su se provodile i putem aktivnost klubova narodne tehnike. Takav klub postojao je u Mjesnom odboru Brijesnica, a inicijativni odbor narodne tehnike bio je formiran i u Mjesnom odboru Soko. Osnovnih partijskih organizacija na selu u srezu Gračanica bilo je 23, sa 159 članova i 58 kandidata, od čega je bilo 13 žena. U četiri SRZ-e predsjednici su bili i sekretari osnovne partijske organizacije, 15 predsjednika SRZ-a su bili članovi partije, jedan kandidat, a četiri nisu bili ni članovi ni kandidati.¹⁵ Ovo ukazuje koliko je partiji stalo do provedbe ovog procesa u agraru i koliko je bila uključena u proces kolektivizacije sela u srezu Gračanica.

Aktivnosti masovnih organizacija i nove vlasti doprinijele su da, shodno zagovaranju državnoj i partijskoj politici, dođe do omasovljenja SRZ-a. Do kraja 1949. godine na području Tuzlanske oblasti osnovano je ukupno 482 SRZ-e, a na području sreza Gračanica 20. Na taj način, broj SRZ-a na području Tuzlanske oblasti povećan je za 12 puta.¹⁶ Na planu kolektivizacije sela postojala je sinhroniziranost u radu organa i tijela zaduženih za provođenje ovog procesa. Ti organi pratili su proces omasovljenja i osnivanja SRZ-a, kao i sve negativnosti zapažene u radu SRZ-a. Uputstva i smjernice su prenošene od Odjeljenja za zadrugarstvo pri Ministarstvu poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine, preko oblasnih i sreskih povjereništava za poljoprivredu, do uprava SRZ-a, a sve s ciljem da se stanje u njima popravlja. Tako je Oblasno povjereništvo za poljoprivredu Tuzla, tražilo od Povjereništva za poljoprivredu sreza Gračanica

izradu plana agrotehničkih mjera kod SRZ-a. Ova mjera i obaveza je utvrđena Saveznom naredbom,¹⁷ kojom su sve SRZ-e bile dužne izraditi prijedlog svojih privrednih planova za 1950. godinu. Međutim, prilikom obilaska SRZ-a, od strane poljoprivrednih komisija i povjereništava, zapaženo je da usljed nestručnosti i nemarnog rada nisu urađeni privredni planovi za 1950. godinu, a posebno je bio zapostavljen plan provođenja agrotehničkih mjera. Stoga je Povjereništvo za poljoprivredu Oblasnog narodnog odbora Tuzla, tražilo od Povjereništva za poljoprivredu SNO Gračanica da prati izradu planova rada SRZ-a za 1950. godinu, da ukaže SRZ-a potrebnu pomoć, te da posebnu pažnju posveti slijedećem pitanjima:

- da se odmah registruju SRZ-e koje nisu bile registrirane,
- da sve SRZ-e naprave privredne planove do 25.12.1949. godine,
- da se prekontrolišu svi do tada urađeni privredni planovi SRZ-a i da se u njima izvrše ispravke,
- da se kod ranijih i novoizrađenih planova rada za 1950. godinu posebna pažnja posveti pitanju agrotehničkih mjera u SRZ-a,
- da SNO kao osnovu privrednih planova SRZ-a naprave sumare agrotehničkih mjera i da te sumare dostave Oblasnom narodnom odboru,
- da se izrade operativni planovi za one agrotehničke mjere, koje su se u tom vremenu primjenjivale.

Na osnovu izrađenih sumarnih operativnih planova, sreski narodni odbori (SNO) su bili zaduženi da prate izvršenje pojedinih zadataka i o tome obavještavaju Oblasni narodni odbor Tuzla.¹⁸

Međutim, pri osnivanju i uspostavi SRZ-a na području sreza Gračanica, činjeni su i određeni propusti, što će dovesti do određenih poteškoća koje će biti vidljive već

15 ATK, f: SK KP BiH Gračanica, s-Ic, dok. 39/1.

16 FS, br. 238, od 4. januara 1950. godine.

17 "Sl. list FNRJ", br. 89/49. od 22.10.1949. godine.

18 ATK, f: SNO G, k-103, dok: 4335/49. (Izrada plana agrotehničkih mjera kod SRZ-a).

Naziv SRZ	Br. dom.	Ukupno zemlje ha	Oranice	Zaprege		Ukupno
				Volovske	Konjske	
"Ahmet Šiljić" Gračanica	51	228,43	140,68	9	3	12
"Bratstvo" Drafnići	51	331	160	26	2	28
"Ratiš"	41	258,11	144,29	14	4	16
"Kolektiv" Rašljeva	19	134,6	81,1	8	1	9
"Sloga" Miričina	36	241	133,6	15	2	17
"Kupres" Doborovci	26	130,8	81,8	7	3	10
"Bolji život" Sokol	43	208	105,37	12	7	19
"Partizan" G. Orahovica	44	209	143,2	12	4	16
"Budućnost" G. Moranjci	56	394,32	203,95	15	12	27
"Udarnik" Kakmuž	19	77,6	57,1	14	-	14
"Tošo Vujasinović" Boljanić	33	205,6	102	12	-	12
"Braća Bešlagići" Lukavica	75	461,04	249,81	30	4	34
"Savić Jovo" Skipovac	34	330,8	157,48	12	2	14
"Borac" Vranovići	18	125,4	85	2	6	8
"Vikalo Hazim" Sladna	25	164,8	115	8	4	12
"Ozren" Petrovo Selo	38	164,4	119,7	12	2	14
"Spreča" M. Brijesnica	21	92,3	78,2	5	2	7
"Adem Alijić" St. polje	22	140,85	91,8	8	2	10
"Ismet Kapetanović i brat" V.Brijesnica	32	165,12	127,27	3	3	6
"Ivo Lola Ribar" Paležnica	50	258,13	144,12	15	1	16
Ukupno:	734	4.291,3 ha	2521,5	239	64	303

početkom 1950. godine. Na njih su ukazivali predstavnici masovnih političkih organizacija i izvršne vlasti. Stanja u oblasti poljoprivrede na području sreza Gračanica pretresalo se na Konferenciji održani 25. i 26. januara 1950. godine. Između ostalog, ukazano je da razvoj industrije u ovom srezu ne prati razvoj poljoprivrede i da osnovni problem leži u sitnoj robnoj proizvodnji, koja vlada na selu, te zastarjelim sredstvima proizvodnje. Stoga se smatralo da jedini izlaz jeste stvaranje krupnih posjeda, putem SRZ-a i državnih poljoprivrednih dobara. Ubrzanom kolektivizacijom sela na području sreza Gračanica načinjeni su značajni pomaci: do kraja 1949. godine u 20 osnovanih SRZ-a bilo je uključeno 798 domaćinstava sa 4.542 člana domaćinstva.¹⁹

Ekspanzija kolektivizacije sela i omasovljenja SRZ-a (od Drugog plenuma, do

početka 1950. godine bilo ih je već 20 na broju)²⁰, veoma brzo je pokazala sve svoje slabosti i nedostatke. Isticalo se da su SRZ-e napravile brojne propuste, počevši od pogrešne agitacije nekih inicijativnih odbora, koji se nisu pridržavali principa dobrovoljnosti, kao ni zadružnih pravila „po pitanju“ okućnice, broja stoke i inventara... Posebni propusti evidentni su u organizaciji rada SRZ-a. Na Konferenciji od 25. i 26. januara 1950. godine isticalo se da u mnogim SRZ-a sreza Gračanica nije dosljedno sprovedena organizacija rada na bazi brigadno-grupnog sistema. Radovi nisu bili normirani i kategorisani, zadružni inventar nije bio smješten u zadrugu, odnos zadrugara prema radu bio je nemaran, a bili su prisutni i drugi propusti. Navedene anomalije bile su prisutne u svim SRZ-a, a posebno su bile izražene u SRZ-a u Skipovcu i Gračanici. Knjigovod-

19 A TK, f: SNO G, k-102, dok: 18/50.

20 A TK, f: SK KP BiH Gračanica, serija II c, dok.7.

stvo u SRZ-a nije vođeno u skladu sa propisima, a posebni propusti su se odnosili na neprovođenje agrotehničkih i zootehničkih mjera, slabe povezanosti sa otkupnim stanicama, slabo trebovanje robe široke potrošnje za zadrugare i neizvršenje plana „po pitanju“ kapitalne izgradnje, te niza drugih propusta koji su bili evidentni kod SRZ-a.²¹

Nešto izraženiji problemi bili su prisutni i u SRZ-a: u Donjim Moranjcima, Gornjim Moranjcima, Petrovom Selu, Rašljevi, Paležnici i Seoni. U SRZ-i u Donjim Moranjcima 12 zadrugara je bez saglasnosti uprave napustilo zadrugu i otišlo u preduzeće na rad. U SRZ-ma Vranovići, Moranjci Gornji i Skipovac nije pravilno riješeno pitanje okućnice, pri čemu se na okućnici ostavljalo više zemlje nego što su to dozvoljavala nova ugledna pravila. I u SRZ-a Doborovci, Seona i Skipovac bilo je nepravilnosti koje su uticale na ukupno stanje u njima. Na Konferenciji je istaknuto da je neophodno otkloniti učinjene pogreške u radu SRZ-a poštivanjem i primjenom novih uglednih pravila,²² a Sresko povjereništvo za poljoprivredu i Komisija za selo su se obavezali dati neophodnu pomoć i podršku SRZ-a.²³

Masovne političke organizacije su pokušavale na sve načine pomoći SRZ-a. Posebno su bile aktivne u procesu poljoprivredne proizvodnje i izvršenja plana sjetve. Na konferencijama se raspravljalo o neprijateljskom djelovanju, o odnosu zadrugara i nezadrugara, koji nije bio najbolji, te o drugim brojnim poteškoćama sa kojima su bile opterećene SRZ-e. Kako bi se poboljšalo stanje u SRZ-a, organizirana su razna takmičenja unutar zadruga, ali i među zadrugama. Tako se SRZ-a “Ismet Kapetanović” iz Velike Brijesnice takmičila sa SRZ “Dobor Kula” iz Jakaša, srez Odžak u boljoj obradi zemlje i ve-

ćim prinosima.²⁴ Sve to se radilo s ciljem jače motivacije seljačke populacije prema SRZ-a. Najveći problemi javljali su se kao posljedica nedostatka hrane za zadrugare, kao i zbog nedostatka stočne hrane. Iz tih razloga sve više zadrugara je već 1950. godine tražilo od upravnih odbora SRZ-a da se uključi u industriju, kako bi obezbijedili hranu za svoje porodice.

U nekim mjesnim narodnim odborima (MNO) sjetva se nije odvijala po planu. Podbačaj plana bio je posebno uočljiv u mjesnim podružnicama Karanovac, Brijesnica, Donja Orahovica i Petrovo Selo. Ni poslovi kapitalne izgradnje nisu se odvijali po planu, osim u MNO Brijesnica i Sladna. U svim SRZ-a postojale su posebne grupe za kapitalnu izgradnju. U drugoj polovini 1949. godine u zadrugama su bile pribavljene sljedeće količine građevinskog materijala: tesane građe 90 kubnih metara ili 5%, rezane građe 10 kubnih metara ili 1%, kamena za gradnju 600 kubnih metara ili 20%, šljunka 50 kubnih metara ili 3%, pijeska 40 kubnih metara ili 2%, kreča 37 tona ili 5%. Izgradnja zadrughnih domova započeta u 1949. nastavljena je i u narednoj godini. Početkom 1950. godine ti objekti su bili još uvijek u fazi izgradnje i sa različitim procentom izgrađenosti: Sladna 98%, Brijesnica 81%, Donja Orahovica 50%, Doborovci 62%, Petrovo Selo 46%, i Karanovac 40%. Radovi na zadrughnim domovima u Karanovcu, Donjoj Orahovici i Petrovom Selu, bili su obustavljeni radi nedostatka stručne radne snage i građevinskog materijala.²⁵ Kako bi se popravile aktivnosti na tom planu, mjesec septembar 1950. godine bio je predviđen kao udarni za kapitalnu izgradnju. Stoga su u ovom mjesecu postignuti mnogo bolji rezultati nego ranije. Planirano je da se izgradi 50 raznih zadrughnih objekata i završi šest zadrughnih domova, čija je izgradnja započela u 1948. godini. Ovaj plan nije ostvaren. Potpuno je

21 ATK, f: SNO G, k-102, dok: 18/50.

22 Nova Ugledna pravila donesena su krajem aprila 1949. godine i objavljena su u (“Sl. Listu FNRJ”, br. 6/49).

23 ATK, f: SNO G, k-102, dok: 18/50.

24 FS, br. 253, od 12. aprila 1950. godine, str. 3.

25 ATK, f: SK KP BiH Gračanica, s-Ic, dok. 39/1.

završeno svega pet objekata i to četiri sušnice, jedna proizvodna štala, sedam objekata se nalazilo u završnoj fazi, a na 11 objekata se tek počelo raditi. Zadrugni domovi su uglavnom bili završeni, osim tri, na kojima je u septembru 1950. godine ostalo da se dovrše kulturni dijelovi.

No, i pored sprovedenih aktivnosti na planu kapitalne izgradnje u SRZ-a, mnoge zadruge nisu posjedovale osnovne zadrugne objekte. Jedan od osnovnih razloga za neizvršenje plana kapitalne izgradnje u srezu Gračanica, odnosio se za slabo zalaganje uprava zadruga. Većina zadruga čekala je na dodjelu materijala, a nisu se zalagale ni za pribavljanje materijala iz lokalnih izvora. Povjereništvo za poljoprivredu SNO se zalagalo za izgradnju provizornih zgrada, za koje se lakše mogao osigurati materijal iz lokalnih izvora. Bilo je i onih SRZ-a koje su imale uspješniju kapitalnu izgradnju.²⁶

Određeni problemi u SRZ-a odnosili su se na nepoštivanje Uredba o obaveznom držanju stoke²⁷ od strane zadrugara iako su u 1949. godini bila izdata rješenja o obaveznom držanju stoke. U svim segmentima su bili prisutni problemi, posebno oni vezani za obaveznu nabavku stočnog fonda. Tako je u 1949. godini bio znatno smanjen broj grla u odnosu na 1948. godinu. Smatralo se da je to rezultat "špekulativnih namjera", nedostatka hrane i prisutnih raznih oboljenja stoke. Navedeni problemi imali su odraza na politiku otkupa poljoprivrednih proizvoda. Tako je zbog neizvršenja zacrtanih obaveza izrečeno 96 kazni, od toga 65 administrativnih i 31 krivična. Administrativne kazne su išle od treće kategorije pa naviše i iznosile su od 1.000 do 50.000 dinara ili u zamjenu tri

26 FS, br. 277, od 5. oktobra 1950. godine. (Više inicijative na planu kapitalne izgradnje pokazivale su SRZ-e „Ivo Lola Ribar” u Paležnici i „Adem Alić” iz Stjepan Polja. SRZ-a u Paležnici, iako je ekonomski bila skoro najslabija u srezu, izgradila je provizornu štalu za stoku, dok je SRZ-a u Stjepan Polju, i pored toga što je imala najmanje stručne snage, izgradila štalu od čvrstog materijala.

27 ("Sl. list FNRJ", br. 87/49.).

mjeseca popravnog rada, dok su krivične kazne izricane od šest mjeseci pa naviše, a kod određenih slučajeva izvršena je konfiskacija imovine zbog neizvršenih obaveza otkupa. Kakvi su rezultati bili po planu otkupa, pokazuje primjer otkupa stoke koji je ostvaren sa svega 68,2%.²⁸

Na prilike i stanje u SRZ-a uticao je i rad Povjereništva za poljoprivredu koji je bio prilično otežan, zbog nedostatka i kvaliteta kadrova, a i zbog toga što je predsjednik Komisije za selo, vršio istovremeno i funkciju povjerenika za poljoprivredu.

Početni uspjeh na planu omasovljenja SRZ-a će već početkom 1950. godine dovesti do prvih problema na planu organizacije i provođenja radnih aktivnosti. To se posebno reflektovalo prilikom izvršavanja obaveze obezbjeđenja utvrđenih količina poljoprivrednih proizvoda državi, po administrativno utvrđenim cijenama, nižim od realnih. Stvorena je takva ekonomska situacija slobodne prodaje i razmjene, koja je zbog određene samovolje i zloupotreba, destimulativno djelovala na zadrugare. Negativne tendencije u poljoprivrednoj proizvodnji, odražavale su se na cjelokupno raspoloženje zadrugara u SRZ-a. Takvi odnosi stvorili su nezadovoljstvo i otpor zadrugara, koji su hapšeni i zatvarani zbog neizvršenih nametnutih obaveza. Već u 1950. godini na području sreza Gračanica evidentan je zastoj i stagniranje jednog broja SRZ-a, čemu je u dobroj mjeri doprinijela suša i slaba žetva, te ukupno loši rezultati u poljoprivrednoj proizvodnji.

Na dalje slabljenje SRZ-a značajnog uticaja imat će ukidanje Sreske komisije za selo, sredinom 1950. godine. Na taj način su SNO izgubili potpunu kontrolu nad radom SRZ-a. Vjerovalo se da su dovoljne partijske organizacije za kontrolisanje rada SRZ-a, a u određenoj mjeri poslove Sreske komisije za selo trebalo je da zamijene instruktori SK i

28 ATK, f: SK KP BiH Gračanica, s-Ic, dok. 39/1.

službenici SNO²⁹. Međutim, njihova saradnja i kontakti sa SRZ-a nisu bili na zavidnom nivou. Tako je bilo slučajeva da su i sami predsjednici SRZ-a sakrivali određene informacije o radu i problemima zadruga u odnosu na SNO.³⁰ U cilju poboljšanja stanja u SRZ-a, SNO Gračanica je održao savjetovanje sa predsjednicima SRZ-a „po pitanju“ rada upravnih odbora i uopšte problemima u SRZ-a, na kojem su njihovim predsjednicima data uputstva za dalji rad. U drugoj polovini 1950. godine na planu omasovljenja SRZ-a nije bilo značajnijih mjera. U ovom periodu radilo se na osnivanju jedne nove SRZ u MNO Malešići, gdje je bilo određenih problema između zadrugara i nezadrugara. No, u ovom periodu evidentno je sve više javnih istupa nezadovoljnih zadrugara, koji su počeli govoriti o izlasku iz zadruga. Takvih slučajeva bilo je u SRZ-a u Boljaniću, Lukavici, Skipovcu, Gornjim Moranjcima i Vranovićima. Jedan broj zadrugara iz ovih SRZ-a je na polugodišnjim skupštinama izbačen iz zadruga i osuđen od ostalih zadrugara, a bilo je i slučajeva da su neki zadrugari zatvoreni. Ukupno je u ovom periodu izbačeno 17 zadrugara na području sreza Gračanica. Osim kod zadrugara, određene nepravilnosti u radu SRZ-a, uočene su i kod samih njihovih predsjednika, na čijim su okućnicama zadrugari besplatno obavljali brojne poslove.³¹

Da bi se poboljšao rad SRZ-a i da bi te zadruga bile održive, poduzimane su brojne mjere u mnogim segmentima njihovog organizovanja i rada. Tako se u oblasti knjigovodstva, gdje su bili prisutni brojni propusti, radilo na organizovanju kursa knjigovođa u Brčkom, koji je počeo sa radom 10. juna 1950. godine. Na tu obuku upućene su knji-

29 Na području sreza Gračanica, odmah poslije rasformiranja Komisije za selo, formirane su dvije grupe od instruktora SK i službenika SNO – Povjereništva za poljoprivredu. Isti su se upućivali na teren radi obilaska SRZ-a. Kako bi poboljšali rad SRZ-a.

30 ATK, f: SK KP BiH Gračanica, s: Ic, dok. 44/2.

31 Isto.

govode iz SRZ-a sa cijelog prostora Tuzlanske oblasti, pri čemu se posebno vodilo računa o njihovoj školskoj spremi. Ishranu za kursiste obezbjeđivale su same SRZ-e, osim za zadrugare sa područja sreza Kladanj i Srebrenica.³²

Iako je prvobitno bilo planirano da se sa područja sreza Gračanica na taj kurs uputi troje knjigovođa, obuku je završilo njih sedam. Očigledno je bio nastojanje da se popravi stanje u ovoj oblasti.³³ Za neodazivanje i nepohađanje ovog kursa bile su predviđene stroge sankcije.³⁴

Nakon ukidanja Komisija za selo, brojni nedostaci u SRZ-a su se teže otkrivali, a naročito u pogledu grešaka upravnih odbora i predsjednika SRZ-a. Jedan broj upravnih odbora nije se snalazio u rješavanju osnovnih problema. Takav je bio slučaj sa SRZ-a u Lukavici. Loše klimatske prilike i suša dodatno su pogoršali stanje u SRZ-a u 1950. godini. To je izazvalo dodatnu zabrinutost zadrugara zbog nestašice hrane za preživljavanje vlastitih porodica. Povjereništvo za poljoprivredu se uključivalo u rješavanje problema obilazeći SRZ-e i ukazujući na propuste u zadrugama. Nesigurnost zadrugara bila

32 ATK, f: SNO G, k-104, dok: 10321/50. (Kurs knjigovođa SRZ u Brčkom, 3.juni 1950). Prema planu školovanja knjigovođa, bilo je predviđeno po srezovima školovati slijedeći broj knjigovođa: SNO Maglaj 1, SNO Tešanj 5, SNO Tešanj 11, SNO Derвента 8, SNO Bosanski Šamac 1, SNO Odžak 1, SNO Gradačac 10, SNO Gračanica 3, SNO Tuzla 23, SNO Lopare 4, SNO Brčko 5, SNO Bijeljina 9, SNO Kladanj 3, SNO Srebrenica 1 i SNO Zvornik 7 knjigovođa.

33 ATK, f: SNO G, k-104, dok: 10321/50. (Kurs knjigovođa u Brčkom plan prebačen „dostava izvještaja“). U ovom Izvještaju Sresko povjereništvo za poljoprivredu Gračanica izvještava Oblasno povjereništvo za poljoprivredu o upućenim kandidatima na kurs knjigovođa SRZ-a, te između ostalog navodi da su na pomenuti kurs knjigovođa upućeni slijedeći kandidati: Hodžić Mustafa, SRZ-a „Kupres“ Doborovci, Kakeš Džemal, SRZ-a „Samarici“ Klokotnica, Stanojević Boško, SRZ-a „Udarnik“ Kakmuž, Kurtović Ćazim, SRZ „Kolektiv“ Rašljeva, Škahić Salih, SRZ „Vikalo Hazim“ Sladna, Selimović Hrusto, SRZ „Ratiš“ Donja Orahovica i Okanović Ramo, SRZ-a „Sloga“ Miričina.

34 ATK, f: SNO G, k-104, dok: 10321/50.

je pojačana zapostavljanjem političkog rada u SRZ-a. To je u 1950. godini izazvalo sve izraženije istupanje zadrugara iz SRZ-a, njihovo bježanje od radnih obaveza, te sve učestalije prisvajanje prinosa sa zadružnih imanja i prisvajanja zadružne imovine. Zbog takvih postupaka, u SRZ-i Lukavica zatvoren je Medžid Aljić, a iz SRZ-e u Skipovcu zatvoreni su Jovo Janković, Niko Sarić i Ostoja Žilić, kao i Ibrahim Nurikić predsjednik SRZ-e u Vranovićima.³⁵

Kako bi se stanje u SRZ-a popravilo, održavani su brojni sastanci i savjetovanja u organizaciji organa vlasti. Tako je 14. jula 1950. godine u fiskulturnoj sali u Gračanici održano zajedničko savjetovanje predsjednika mjesnih narodnih odbora (MNO), SRZ-a i zemljoradničkih zadruga.³⁶ Na sastanku se raspravljalo o pripremama za otkup poljoprivrednih proizvoda svih vrsta, pripremama za održavanje skupština SRZ-a, pripremama za zimnicu i stočnu ishranu preko zime, kao i o kapitalnim ulaganjima.

U ovom periodu, predstavnici vlasti i partije još uvijek vjeruju u projekat kolektivizacije. Stoga poduzimaju značajne aktivnosti, kao bi se stanje u SRZ-a popravilo i kako bi one bile održive. S tim ciljem, 9. septembra 1950. godine održana je još jedna Konferencija predsjednika SRZ-a i mjesnih narodnih odbora. Posebna pažnja posvećena je pitanjima jesenje sjetve. Zaključeno je da se predvide parcele na kojima će se obaviti sjetva i da se izvrši konkretno zaduživanje svakog člana uprave sa pojedinim zadacima. Uz angažovanje svih raspoloživih zaprega na izvršenju plana jesenje sjetve, sa oranjem je trebalo početi odmah, a istovremeno sa sjetvom vršiti jesenje-zimsko duboko oranje i toj agrotehničkoj mjeri posvetiti posebnu pažnju. Bilo je dogovoreno da se do 20. 9. 1950. godine izvrši popravka poljoprivrednih mašina, neophodnih za jesenju sjetvu, a kod trgovačkih preduzeća Sreskog saveza

da se preuzme đubrivo i sjemena. Na navedenoj Konferenciji raspravljalo se i o kapitalnoj izgradnji pri SRZ-a, insistiralo se na korištenju materijala iz lokalnih izvora. Dogovoreno je bilo da se do 20. 9.1950. godine u potpunosti ažuriraju podaci, vezani za SRZ-e. Na spomenutom skupu pokrenuta su i druga pitanja iz rada SRZ-a, kao što su: tov svinja, pitanje obezbjeđenja stočne hrane, razvoj voćarstva i dr.³⁷ Ovim mjerama pokušavalo se zaustaviti rastuće nezadovoljstvo članova SRZ-a, koje će prerasti u otvoreno protivljenje ostanku u SRZ-a.

Smatralo se da će takozvano fuzionisanje SRZ-a imati pozitivan efekt i omogućiti podizanje proizvodnje na zadružnim parcelama. Da bi procijenilo efekte te mjere, Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine zatražilo je informaciju od oblasnih, sreskih i gradskih narodnih odbora o provedbi procesa fuzionisanja SRZ-a.³⁸

I pored navedenih i drugih mjera, krajem 1950. i početkom 1951. godine, problemi u SRZ-a, na području sreza Gračanica znatno će se usložiti. U pokušaju da se urušavanje tih zadruga zaustavi, ponovo se pristupa snižavanju stanja u njima, pojačava politički rad, organizuju se mnogi sastanci, konferencije itd. Do 17. februara 1951. godine na području SNO Gračanica u 17 SRZ održane su godišnje skupštine.³⁹ Pripremane su prema upustvima dobivenim od strane Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine. Na tim skupovima konstatovane su brojne slabosti kojima su bile opterećene SRZ-e. Sve to izazivalo je porast nezainteresiranosti zadrugara za dalji rad u SRZ-a. Bilo je i slučajeva zloupotrebe zadružne imovine za vlastite potrebe, isticale su se greške, pa i zloupotrebe od strane predsjednika i članova pravnih odbora SRZ-a. Organizacija rada u SRZ-a bila je veoma slaba, nije poštovan Pravilnik o organizaciji rada i proizvodnje... Sve veći broj zadrugara nastojao je izaći iz SRZ-a i uključiti-

35 ATK, f: SK KP BiH Gračanica, s Ic, dok. 44/2.

36 ATK, f: SNO G, k-104, dok: 12233/50.

37 ATK, f: SNO G, k-102, dok: 1618/50.

38 ATK, f: SNO G, k-104, dok: 19953.

39 ATK, f: SNO G, k-105, dok: 23879/50.

ti se u industriju. Zahtjevi su bili evidentni kako od strane zadrugara koji su unijeli zemlju u SRZ-a, tako i onih koji nisu imali zemlje. U većini SRZ-a nije bio ispunjen plan proizvodnje, plan otkupa, plan kapitalne izgradnje i dr. Mali broj SRZ-a sa područja sreza Gračanica je uspio razviti poljoprivrednu proizvodnju i doći do željenih rezultata u ovom periodu. Zaostajanje poljoprivredne proizvodnje posljedica je, između ostalog, zadržavanja na starom načinu rada, nedostatak stručnih kadrova.⁴⁰

Da bi se stanje popravilo, u nekim SRZ-a poduzete su određene mjere na planu razvoja voćarstva i povrtlarstva. Planirano je bilo podizanje zadrugarskih rasadnika, kolektivnih voćnjaka i vinograda. Međutim, evidentno je bilo da na području sreza Gračanica, početkom 1951. godine, pripreme za proljetnu sadnju nisu bile izvršene na adekvatan način. Neke SRZ-e koje su primile voćne sadnice od državnih rasadnika nisu ni zasadile, pa je bilo slučajeva da su sadnice bile oštećene trapljenjem za zimu. Stoga je Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine insistiralo od SRZ-a da angažuju sve raspoložive voćarske i vinogradarske stručnjake pri povjereništvima za poljoprivredu, državnim poljoprivrednim dobrima i poljoprivrednim školama, da do 15. 03. 1951. godine obidu sve SRZ-e koje podižu voćne rasadnike i pruže im neophodnu pomoć. U vezi s tim, Ministarstvo poljoprivrede je tražilo detaljnu povratnu informaciju od strane agrarnih stručnjaka.⁴¹

Određenih rezultata u voćarstvu, u podizanju zadrugarskih rasadnika, vinograda i voćnjaka u SRZ-ama ipak je bilo. Tako je u SRZ-i „Kupes”, Doborovci, zasađen rasadnik na površini od 3 dunuma, u SRZ-i „Sloga” u Miričini zasađen je voćnjak na površini od 1,2 dunuma, u SRZ-i „Budućnost” Gornji Moranjci podignut je rasadnik, površine od 0,6 dunuma, SRZ-i „Borac” Vranovi-

ći, imala je rasadnik šljive, zasađen na površini od 2,5 dunuma, SRZ-a „Hazim Vika-lo” Sladna zasađila je voćnjak na površini od 2 dunuma, SRZ-a „Adem Aljić” u Stjepan Polju imala je rasadnik šljive na površini od 3 dunuma, SRZ-i „Spreča” u Maloj Brijesnici rasadnik na jednom dunumu, a SRZ-a „Ismet Kapetanović” u Velikoj Brijesnici rasadnik na 3 dunuma...⁴²

Posebno loše stanje u SRZ-a bilo je u oblasti stočarstva, što pokazuju podaci o stanje grla za priplod u SRZ-a u 1951. godini: u 21 SRZ-i na području sreza Gračanica bila su svega 4 priplodna bika, 26 krava, 40 junadi, 38 teladi, 38 ovnova, 251 ovca i 23 krmače priplodne.⁴³ Zadrugarska stoka je bila pretežno iz otkupa, veoma slabog kvaliteta i produktivnosti, prisutne su bile određene bolesti poput metiljavosti, šuštavca i drugih parazitnih bolesti. Nije bilo planskog uzgoja—da se određena sorta stoke uzgaja tamo gdje su postojali najpovoljniji uslovi za to. Planovi poboljšanja i unapređenja stočarstva u SRZ-a koji su od strane SNO i Sreskog zadrugarskog saveza (SZS-a), dostavljani zadrugama, nisu se mogli realizovati. Već početkom 1952. godine ukupan stočni fond u SRZ-a je znatno smanjen.

U 1951. godini SRZ-e je zahvatila sveukupna kriza, čega su bile svjesne i strukture vlasti, pa su pokušale posebnim mjerama poboljšati promet poljoprivrednih proizvoda. Uvode se bonovi za kupovinu i prodaju robe kroz zadrugarske prodavnice, obavezne isporuke žitarica i industrijskog bilja, oslobađanje od obaveznih isporuka mesa, mlijeka, graha, krompira i drugih poljoprivrednih proizvoda. Tako su se pokušavali stvoriti povoljniji uslovi za povećanje tržišne zadrugarske proizvodnje. Osim toga, u 1951. godini, zagovaran je i drugi vid plasmana poljopri-

40 ATK, f: SNO G, k-105, dok. 23879.

41 ATK, f: SNO G, k-105, dok: 2926/51.

42 ATK, f: SNO G, k-105, dok. 2926/51. (Pomoć SRZ-a u podizanju zadrugarskih rasadnika, vinograda i voćnjaka od 23.03.1951.)

43 ATK, f: SNO G, K-105, dok. 15088/51, (Izveštaj o poljoprivrednim radovima u srezu Gračanica, 13.12.1951. godine.

vrednih proizvoda na tržište putem masovnog iznošenja. Težilo se na taj način podići životni standard zadruga, ekonomski ih ojačati kako bi se individualni poljoprivredni proizvođač potisnuo sa tržišta.

Zahvaljujući povoljnijim klimatskim uslovima, u 1951. godini, poljoprivredna proizvodnja u SRZ-a na području sreza Gračanica bila je nešto intenzivnija, što je uslovljeno stvaranjem tržišnih viškova određenih poljoprivrednih proizvoda, a posebno žitarica. Kako bi se pospješio rad u SRZ-a, na njih je primjenjivan privilegovani sistem oporezivanja, sa popustom od 30 posto.

Kapitalna izgradnja u 1951. godini u SRZ-a je u potpunosti obustavljena. Započeti zadružni objekti ostali su nedovršeni. SRZ-e nisu imale dovoljno građevinskog materijala i sposobne radne snage. Poseban problem u SRZ-a predstavljalo je neažurno vođenje knjigovodstva, pa se nije ni znalo pravo stanje u njima..

U 1952. godini dolazi do daljeg slabljenja SRZ-a i na području sreza Gračanica. Sve više je izraženo kolebanje i napuštanje SRZ-a, što ih je ekonomski dalje slabilo. Jedan broj zadrugara se potpuno povukao na okućnicu, pokušavajući stvoriti uslove za rad van SRZ-e. Svoje težnje zadrugari su pokušali ostvariti zapošljavanjem u industrijskim preduzećima, što je i bio plan zvanične politike. Na taj način, zadrugar je već tada odustao od kolektivne poljoprivredne proizvodnje, organizirane u SRZ-a. U 1952. godini, najveći broj SRZ-a u srezu Gračanica je potpuno destabilizovan. U dobroj mjeri tome je doprinijela suša koja je dodatno oslabila SRZ-e, što je dovelo do masovnijeg napuštanja SRZ-a.

■ KURS KNJIGOVOĐA U BRČKOM

Pogoršanju ukupnog stanja u SRZ-a doprinijela je i činjenica što je značajnom broju zadrugara, upravo u 1952. godini, isticao rok obaveznog boravka od tri godine u SRZ-a, kao i arondacija zemljišta, pri čemu je slabiji kvalitet zemljišta ostajao SRZ-a. Takav slučaj bio je i sa SRZ-om „Ismet Kapetanović” iz Velike Brijesnice.⁴⁴

O raspoloženju zadrugara prema SRZ-a u 1952. godini, najbolje govori povećan broj podnošenih molbi za izlazak iz SRZ-a na cijelom području sreza Gračanica. Razlog lošeg raspoloženja zadrugara prema SRZ-a su ekonomske poteškoće kojima su bile opterećene SRZ-e, na što su uticali su brojni faktori poput: velikih troškova proizvodnje, primitivne obrade, slabe primjene agrotehničkih mjera, raštrkanosti zemljišnih parcela, loše organizacije poslova, slaba otkupna

44 ATK, f: SNO G, dok:166/52. (Dostava tražene dopune za arondaciju zemljišta u SRZ-i “Ismet Kapetanović” iz Velike Brijesnice, Gračanica, 28.02.1952. godine.).

politika, te nedovoljna podrška od strane države. Iz tih razloga, sve veći broj zadrugara ne vidi svoju perspektivu u zadrugi, te se zapošljava u industriji. U SRZ-a "Sloga" Miričina i "Kolektiv" Rašljeva, zadrugari su se masovno uključili u industrijska preduzeća Lukavca i Tuzle, a u zadrugama je ostalo par staraca i nesposobnih zadrugara za rad.⁴⁵

Usljed ekonomske nemoći i nesposobnosti sve većeg broja SRZ-a—postojale su samo dvije mogućnosti: da se reformišu i opredijele za onu granu proizvodnje koja daje mogućnost ekonomske stabilnosti ili pak, da se rasformiraju. Jedan broj SRZ-a se reorganizovao, ali bez značajnog uspjeha u oživljavanju poljoprivredne proizvodnje. Proces reorganizacije SRZ-a zahtijevao je i pravilno rješenje imovinsko-pravnih odnosa u pogledu unesenog živog i mrtvog inventara, kao i likvidaciju svih zadružnih obaveza i potraživanja prema zadrugama ili trećim licima. Proces reorganizacije je imao porazne rezultate, osipanje zadrugara je nastavljeno, te je značajno smanjen njihov broj. U drugoj polovini 1952. godine, na području sreza Gračanica bilo je 15 SRZ-a, sa 483 uključena domaćinstva, 1.687 članova, sa 17 podnesenih molbi za istupanje iz SRZ-e.⁴⁶

Proces daljeg slabljenja SRZ-a pokušao se zaustaviti i određenim administrativnim mjerama, te održavanjem vanrednih skupština, na kojima su članovi SKJ imali zadatak da učine sve kako bi se proces rasipanja SRZ-a zaustavio. U 1952. godini u SRZ-a su zamrle i druge aktivnosti—poput kapitalne izgradnje, kulturno-obrazovnog rada i političkog djelovanja. SRZ-e su krajem 1952. godine, uglavnom, bile nesposobne za bilo kakvu organizaciju poljoprivredne proizvodnje. Tada dolazi do drastičnog smanjenja broja zadruga i zadrugara, proces njihovog rasformiranja odvijao se ubrzano. U tom procesu zadrugarima se vraćala imovina, koju su unosili

45 ABiH, f: GZS, dok: 114/53. (Analiza SRZ-a i OZZ u srezu Gračanica, od 06.02.1953. godine).

46 ABiH, f: GZS, dok: 412/52. (Reorganizacija i rasformiranje SRZ-a u NR BiH u toku 1952. godine)

prilikom ulaska u zadrugu, dok je zajednička stvorena zadružna imovina ostala je kao zadružna svojina.

U 1953. godinu SRZ-e ulaze bez ikakve šanse da se održe. Zadrugari su masovno napuštali SRZ-e, odnoseći i uništavajući zadružnu imovinu. Država je konačno shvatila i priznala svu svoju nemoć, uvidjevši da je proces kolektivizacije promašen projekat, zasnovan na nerealnim osnovama. Iz tih razloga, pokušava u potpunosti uticati na tempo raspadanja SRZ-a, donošenjem Uredbe o imovinskim odnosima i reorganizaciji SRZ-a.⁴⁷ Za provođenje Uredbe, zadruženi su SNO, koji su, nakon odgovarajućih savjetovanja, utvrđivali mjere njene provedbe.⁴⁸ U jednom broju SRZ-a, odmah po objavljivanju Uredbe, došlo je do haotičnog stanja, koje se naročito pogoršalo nakon istupa Edvarda Kardelja u vezi sa tom Uredbom.⁴⁹ U postupku provedbe Uredbe, javljali su se brojni problemi, počevši od regulisanja odnosa prema banci za zadužene, a nevracene investicione kredite, pa do regulisanja odnosa po ranije izvršenoj arondaciji. Bilo je problema i u postupku rješavanja imovinsko-pravnih odnosa, vezanih za zadružne izgrađene objekte,⁵⁰ za raspodjelu zemljišta, radi čega je donesen Zakon o zemljišnom fondu⁵¹, nakon čega su formirane sreske komisije za sprovođenje tog zakona. Za brže ukidanje (gašenje) SRZ-a, bile su formirane i sreske likvidacione komisije. Nakon toga, ubrzana je likvidacija SRZ-a. Prema odluci Republičkog izvršnog vijeća u Bosni i Hercegovini seljima u brdskim predjelima ostavljeno je do 10 ha, a u izrazito planinskim do 15 ha ze-

47 "Sl. list FNRJ", br. 14/53, od 30. marta 1953. godine.

48 ATK, f: SNOG, k-106, dok: 4896/53. (Primjena Uredbe o imovinskim odnosima i reorganizaciji i likvidaciji SRZ-a, od 20.07.1953.god.)

49 ABiH, f: GZS, dok. 149I 53. (Informacija o sprovođenju Uredbe o imovinskim odnosima i reorganizaciji SRZ-a).

50 ATK, f: SNO G, k-106, dok: 11362/53.

51 "Sl. list FNRJ", br.22/53.

mlje.⁵² Za rješavanje imovinskih odnosa između SRZ-a i zadrugara u procesu likvidacije doneseno je Uputstvo za postupak pri uređenju imovinskih odnosa između SRZ-a i njenih članova u slučaju reorganizacije i likvidacije zadruge.⁵³ Ovim Uputstvom je precizirano da zaključak o reorganizaciji i likvidaciji SRZ-a donosi skupština i taj zaključak dostavlja SNO i SZS. Nakon donošenja Uredbe, broj SRZ-a je drastično smanjen, a na području sreza Gračanica, prema raspoloživim podacima, do kraja 1953. godine ostala je da egzistira samo jedna SRZ-e, dok su ostale prestale sa radom.⁵⁴ Razlog neuspjeha i likvidacije SRZ-a leži, prije svega, u nerealno postavljenim ciljevima od strane vlasti, zasnovanim na nepraktičnom preuzimanju sovjetskog modela kolektivizacije, koji je neostvariv na ovim prostorima.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Proces kolektivizacije sela na području sreza Gračanica, u periodu od 1945. do 1953. godine, kao i na području tadašnje države, karakterišu složeni agrarni odnosi, vezani za razvoj zemljoradničkog zadrugarstva, stvaranje državnog poljoprivrednog sektora, sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije, obavezni otkup poljoprivrednih proizvoda, industrijalizaciju zemlje, podruštvljavanje neagrarnе privrede i drugih važnih društveno-privrednih procesa s kojima je bilo opterećeno bosanskohercegovačko društvo nakon Drugog svjetskog rata.

Razvoj seljačkog radnog zadrugarstva na području sreza Gračanica može se pratiti kroz dvije faze, prvu koja traje od 1945. do 1948. godine i drugu—od 1949. do 1953. godine. U prvoj fazi proces kolektivizacije na području sreza Gračanica nije bio značajnije izražen. U tom periodu osnivane su svega dvije SRZ-e i to: SRZ-a “Ozren” iz Petrova Sela i SRZ-a “Ismet Kapetanović” iz

Velike Brijesnice. U prvim godinama SRZ-a nisu uspjele razviti značajniju poljoprivrednu proizvodnju. U njih su se uključivale uglavnom najugroženije seljačke kategorije, siromašni seljaci, bezzemlješi s ciljem da sebi obezbijede bolji život. Planirana kolektivizacija i “preobražaj sela”, u periodu od 1945. do 1948. godine, na području sreza Gračanica pokazali su se veoma složenim procesom u kojem je nedostajalo sistematskog rada, kako bi rezultati u oblasti poljoprivredne proizvodnje bili bolji. U ovom periodu od strane seljačkog stanovništva nije iskazan značajniji interes za kolektivizacijom, veličina posjeda unesenog u zadruge bila je neznatna, slab sastav i struktura kadrova, uključenih u zadruge, nedostatak poljoprivrednih mašina i alata za poljoprivrednu proizvodnju, nivo pružene pomoći od strane države bio je neznatan za ozbiljniju poljoprivrednu proizvodnju. Zbog svega toga, kolektivizacija sela na području sreza Gračanica bila je slaba, razvoj SRZ-a je tekao sporo, bez značajnijeg uspjeha na planu poljoprivredne proizvodnje. Zadrugari nisu shvatili suštinu problematike kolektivizacije sela, a država nije pružila dovoljnu podršku.

Druga faza kolektivizacije sela na području sreza Gračanica započela je nakon historijski značajnih događaja vezanih za sukob KPJ sa Informbiroom. Prekretnica na tom planu je napravljena nakon Drugog plenuma CK KPJ, održanog 28. januara 1949. godine, na kojem je zauzet stav o masovnoj kolektivizaciji sela, kroz sistem organizovanja SRZ-a u svakom selu. Nakon toga, nastao je period opće ekspanzije razvoja SRZ-a, popraćen velikim uticajem partije i nove vlasti, kroz ogromnu agitaciono-političku aktivnost, mobilišući u tom pravcu značajne potencijale na selu. Rezultati takvih aktivnosti bilo je osnivanje novih SRZ-a i omasovljenje starih. Tako je početkom 1950. godine u srezu Gračanica već egzistiralo 20 SRZ-a u koje je bilo uključeno 734 domaćinstva, uneseno 4.971,3 ha, od čega 2.521,5 ha oranice, sa 303 konjske i volovske zapre-

52 ABiH, f: GZS, br. 137/53.

53 “Sl. list FNRJ”, br. 21/53, od 20.05.1953.

54 ABiH, f: GZS, dok: 28/53. Statistički podaci o SRZ-a u NR BiH na dan 31.12.1953.

ge, neophodne za poljoprivrednu proizvodnju. Skoro u svakom MNO u srezu Gračanica bila je osnovana SRZ-a.

Osnivanje i omasovljenje SRZ-a vršeno je u okvirima forsirane političke agitacije i propagande, odstupajući najčešće od temeljnih načela kolektivizacije sela, što je rezultiralo ubrzo mnogobrojnim problemima, očitovanim kroz otkupnu politiku, zemljišnu rentu, organizacione probleme, agrarnu prenaseljenost i druge negativne pojave. Poseban problem u kolektivizaciji sela na području sreza Gračanica, predstavljala je obavezna isporuka poljoprivrednih proizvoda državi, gdje je bila prisutna određena samovolja i zloupotreba, što je sve destimulativno djelovalo na zadrugare. Loša organizacija, slaba poljoprivredna proizvodnja, loše riješeno pitanje raspodjele dohotka i plaćanje zadrugara, suša i loši klimatski uslovi u 1950. godini negativno se odražavalo na cjelokupno raspoloženje zadrugara u SRZ-a.

Tendencija stagnacije SRZ-a nastavljena je i u 1951. godini, broj SRZ-a i zadrugara se lagano smanjivao, nezadovoljstvo zadrugara se povećavalo kao i odnos prema zadrugi i njenoj imovini. U 1952. godini, najveći broj SRZ-a na području sreza Gračanica nije bio u stanju razviti poljoprivrednu proizvodnju. Država je svojim mjerama, poput reorganizacije, pokušala riješiti krizu, predlažući razvoj ekonomski prihvatljivih grana poljoprivredne proizvodnje, ali bez uspjeha. Sve je to upućivalo na neodrživost zacrtane koncepcije kolektivizacije sela, zasnovane na nerealnim ekonomskim, socijalnim i političkim ocjenama. Do konačnog rasula SRZ-a na području sreza Gračanica, došlo je 1953. godine, kada je egzistirala samo jedna SRZ-a. Likvidacija i gašenje SRZ-a je rezultat nerealno postavljenih ciljeva od strane KPJ i nove vlasti, zasnovane na nepraktičnom preuzimanju sovjetskog modela kolektivizacije, koji je iz praktičnih i logičnih razloga bio neostvariv, kako na prostoru tadašnje države, tako i na prostoru NR Bosne i Hercegovine i sreza Gračanica.

COLLECTIVIZATION OF VILLAGES IN GRAČANICA COUNTY IN THE PERIOD BETWEEN 1945. AND 1953.

Final conclusions

The process of collectivization in Gračanica county from 1945. until 1953., as well as in the rest of the country, is characterized by complex agrarian relations tied to development of agricultural cooperative, creation of state agricultural sector, by agrarian reform and colonisation, mandatory buyout of agricultural products, industrialisation of the country, establishment of society-owned non-agrarian economy and other important social and economic processes that burdened Bosnian society after Second World War.

Development of peasant working collective in the Gračanica county can be observed in 2 stages: first one, that lasted from 1945. to 1948. and second one, from 1949. to 1953. First phase did not see significant process of collectivization in the county. Two large peasant collectives (SRZ) were established during this phase: SRZ „Ozren” from Petrovo Selo and SRZ „Ismet Kapetanović” from Velika Brijesnica. Work of these has been characterized by the fact that no significant agricultural production could be conducted, and members of collective were usually most endangered categories among peasantry, poorest peasants and those without any land, whose goal was to provide better life for themselves. In first years of SRZ development no significant production increase has been made. Planned collectivization and „transformation of village” in period from 1945. to 1948. in Gračanica county showed as a complex process that lacked systematic approach, much needed to produce results. In this period peasantry showed only mild interest for the process, size of property that joined collectives was minor and hardly significant. Weak composition and structure of personell included in peasant collectives, lack of agricultural machinery and tools, low level of state in-

volvement and assistance, it all lead to lack of serious agricultural production and results. Thus, the collectivization in the country could be described as weak, SRZ development was slow and without relevant results. Peasants involved in collective did not understand the issue of collectivization in villages, and the state did not provide needed support.

Second phase of collectivization in Gračanica county took place after historically significant events related to conflict between Communist Party of Yugoslavia and Informbiro. A turnover of sorts has been created after Second plenum conference of Central Committee of Communist Party, held on 28. of January 1949. that resulted, among others, in a decision to proceed with mass collectivization of villages, through organization of village collectives (SRZ, peasant working collectives or unions) in every village. After that, period of general expansion of SRZ continued, followed by large influence of the Communist Party and new government, that mobilised large potentials in villages using agitation and political activities. Results of these activities are foundation of new collectives and enlargement of old ones. In the beginning of 1950. in Gračanica county there were 20 newly founded collectives, that included 734 households, 4.971,3 hectares of land, from which 2.521,5 farmlands, with 303 horse and ox carts needed for agricultural production.

Almost in every part of the county there was another collective unit. Foundation and increase of collectives has been done in forms of forced political agitation and pro-

paganda, sometimes far from base principles of collectivization, that resulted in severe problems evident in buyout policy, land rent, organisational problems, agrarian overpopulation and other negative events. Major problem in Gračanica county regarding the collectivization was mandatory delivery of agricultural products to the state, where certain abuse was present, and further acted to distimulate peasants. Bad organisation, weak production, badly resolved question of division and pay, drought and bad climate conditions in 1950. negatively reflected on entire system and peasantry.

Tendency of SRZ stagnation has been continued in year 1951., number of these collectives continued do decrease, unhappiness of peasants rose. In year 1952. largest number of collectives in the county has not been able to develop agricultural production. The state tried to resolve the crisis with reorganisation, proposing development of economically acceptable branches of agriculture, but without any success. All this lead to unsustainability of collectivization and its conception, based on unreal economic, social and political marks. End of collectives in the Gračanica county came in 1953. when only one SRZ was operative. Disbandment of these collectives was a result of unreal objectives set by Communist Party of Yugoslavia based on impractical Soviet model of collectivization, that could not be applied for logical and practical reasons, neither in People's Republic of Bosnia and Herzegovina, county Gračanica, nor in the rest of the country. ♦